

Частина I

Стара Гайворониха тихо згасала. Відчувала Улита вже з самого Різдва, що наступного не побачить, бо силоньки танули чи не кожного дня. То ще недавничка поволі дибала до криниці, а це вже й порожнього відра в руках не втримає. І в гайок ходила сама кролям траву патрати, а тут і з власного двору не годна вийти. А вчора ноги ніби віднялись, не слухаються, не несуть свою хазяйку, як раніше. Сьогодні зранку пересилила себе, таки зіп'ялась — і впала на запилену, давно не мащену долівку. Добре, що сусідка до неї час від часу забігає: то води свіжої з криниці занесе, то горня молока — скільки тій бабі треба? Уклала її на постіль, зажурилася від побаченого:

— Що це ви, тьотю, отаке надумали? Не треба вам хворіти. Ось, молочка попейте, набирайтесь сил. Я вам увечері ще медку принесу.

— Дитино моя, не хочеться вже нічого. Давно вже мені отуди пора. Запізнилася я чогось тут, усе мене ніяк не кличуть. А там же і Василь мій, і Гриша з Тадейком... Зачекалися мене, а я все тут — ніяк не одпрошуся. Щось мене тримає, видно, не скрізь ще справилася. Ти мені, Настуню, от що: поклич Ренатку. Нехай прибіжить, наостанок потіше

стару бабцю. А сама вже йди, йди, Настунько. У тебе й без мене досить клопотів! Не забудь тільки про Ренатку.

Сусідка здвинула плечима, пішла. Нащо їй та малолітня Ренатка здалася? Та ж не родичі — всі те знають. Певно, у баби вже голова не варить. Воно й не дивно — під дев'яносто, либонь. А скільки — то й сама точно не пам'ятає. Документів ніяких не зосталося, нові видавали — зі слів записували. Церковні книги після революції згинули разом із церквою. А у війну і сільрадівські геть згоріли. Може, Гайворонісі і сотня є, бо така вже покручена, зморшками, як борознами, оповита. Люди кажуть, що вона мало не відьма. Того й живе стільки.

Народилася ще за царя, та до того ж і не останнього! Чого тільки на своєму віку не перебачила! Лишень щастя не зустріла. Чоловіка свого ще в громадянську втратила, а двох синів з війни не дочекалася, невісткій онуки через лихоліття десь погубилися. І одна, як билина, весь вік у цій хатині, що від старості та занедбаності скоро валитися буде. Настин чоловік, Ілько, дві глухі стіни минулої весни дебелими ломаками завбачливо попідпірав. Стріху свіжими солом'яними кульками підлатав. Піч від сажі прочистив. І ось перед зимою теж обіцяв бабі у її господі лад навести.

Тільки, мабуть, не доведеться. Бо не буде вже для баби довгої і виснажливої зими. Сама не раз казала — до Покрови не доживе. Он і картоплю Насті майже всю віддала. Собі ж залишила якусь купочку. Треба буде Насті й той залишок забрати, і буряки, і моркву, і цибулю, сапетки дві, — а чого, не пропадати ж добру! Тим паче, вона скільки на її городі раком проходила. Хоч там і дурня одна вродила, а не городина, та все одно — у хазяйстві нічого зайвого не буває, все згодиться. Бо у Насті з Ільком — четверо дітей. На них хіба

встигнеш настачити? Нехай старший уже, Федько, одірвався від батьків, учиться в ремісничому, чи, як віднедавна називають, ПТУ. І столується там, і одержує, і в гуртожитку є місце. А оце на заводі у місті залишатися надумав. Настунька його все просила додому повертатися, у майстерні колгоспній роботи всім вистачає. Дівчину б собі яку обрав, хату йому правління поставило б. Жив би як у Бога за паузою. Так ні ж — піду, каже, тільки на завод. Прийшов додому після роботи — ноги задрать, чи у кіно, чи на танці. А в селі що? Горід, хазяйство, кіно у клубі, коли привезуть. Ото і все. Каже: не лайся, мамко, а в село не вернись. Голова перестрівав її декілька разів, усе грозився, щоб Федько додому повертався. Каже: колгосп його в училище відправив, нехай повертається у село відпрацьовувати. А то, каже, у райком заявлю, візьмуть вас за барки, що гроші державні профукали, а город тобі обріжу до самого порога. Настя в сльози, до чоловіка — жалітися. Так Ілько ходив до голови по-чоловічому побалакати, могорича разом розпили, ніби домовились. Тільки Федько на те все сміється. Каже: не бійся, мамко, то вони так лякають. Пороблю трохи на заводі, піду в армію, а там мені і сам чорт не страшний, не те що твій голова з козлячою борідкою. Не на такого наїхали!

Ну і нехай, змирилася вже. Думала, хоч молодші нікуди від них з батьком не повтікають. Дивись там! Сергійко за три роки восьмий клас закінчує, а туди ж: поїду, каже, до Федька нашого, у гóрод жити. Там, каже, трамваї їздять, ото й буду на них кататися. Дитина ще! А молодші, Івасик і Наталочка, її двійнятка, в садочок ходять. Слава Богу, хоч ті селом поки не комизяться.

Ой, треба ж їй вже хліб у піч саджати! А то знову тісто перестоїть і впаде в печі, та ще й кислотиме, як минулого разу. Побіжить, бо за цією бабою забулося про все.

А це ж, виходить, їм, як найближчим сусідам, і ховати Гайворонику доведеться? А витрат же скільки буде! Добро б було її хата у заповіт! Тільки що з тієї хати? То вже й не хата, а так — дрова одні. Погріб у баби, правда, хороший, сухий і холодний, а зимою, навпаки, теплий. Треба, мабуть, буде, як підходитимуть холоди, всю свою картоплю туди перенести, бо минулої зими добряче підмерзла.

Тільки нащо бабці ні з того ні з сього здалася ота чудненька Ренатка? От уже ж ім'ячко дитині покійна Таїса вибрала. Аби не так, як у людей!

Ренатка на своїх ровесників безтурботних зовсім не схожа. Дитячі забавки — то не про неї. Воно й зрозуміло: матері немає, прийшла мачуха — начувайся! Замість ігрищ — город, хазяйство, чужих корів улітку підпасує — хоч якась копійчина. Настунька рано-вранці йде на ферму корів доїти, а Ренатка вже двором із відрами та чавунами бігає. А їй же років чотирнадцять, мабуть? Настунька своїх дітей жаліє, у таку рань ніколи не піднімає. Сказано ж, мачуха — не мати. А Семенові, батькові Ренатки, ніби все одно. З Таїсою був чоловік як чоловік. А нині на що перетворився? Дочку зроду перед мачухою не виправдає, не захистить. У всьому з жінкою своєю погоджується. А лиха вона, таки правда. Де тільки й здибав таку! Хіба можна сироту отак зобиджати? Гріх який! І подумати страшно! Настунька сама бачила, як вона у дворі Ренатку за коси тягала. Мала верещить, плаче, а Семен — що? Нічого! Тільки виглядає з-за жінчиної юпки. Слизняк! Та Настунька б кого хоч прибила за свою дитину! А той... Вайло якесь, а не мужик!

А Ренатку по хазяйству ці двоє так запрягли, що й у школі рідко коли з'являється, з чавунами та коровами їй не до навчання. З людьми майже не спілкується. Затюкали геть дитину! Дивиться на всіх спідлоба і мовчить. Бува,

промимрить там собі щось, це вже як дуже до неї приста-
нуть. А зодягнена як? Воно по селу ніби й немає ніяких
розкошів, та все одно: гірше, аніж Ренатка, ніхто не одяга-
ється. Шмаття, ніби на старій бабі! Отож і вигадали про
неї, що чудна вона.

Але Гайворонісі нащо таки вона? Може, баба хоче з яко-
гось дива Ренатці хату відписати? Та ні, вони навіть і не
знались так, щоб близько. Хіба Таїса покійна з нею води-
лась. Після її смерті, бувало, Гайворониха малу Ренатку
гляділа, як Семен просив. Так то коли було! Настуньці нічо-
го хвилюватися: вона буде хазяйкою на бабиному дворіщі.
Якраз тут добре було б хату поставити на майбутнє комусь
із дітей. До того ж усе село знає, що вони з чоловіком старій
стільки помагають. Коли ще у тієї корова у заводі була, так
і з сіном возилися, і череду за неї відпасували. Баба не жа-
дібна, завжди своїм помічникам щедро гостинці носила. За
молоко ніколи і копійки не брала. Собі трохи залишить, а то
все з сусідами ділилася за їхню добру поміч — і сиру при-
носила, і масла, і сироватки. Дітям Настуньчиним насіння
завжди насмажить, коржиками пригощала.

Добра була баба, що там казати!

Навіть обидливо, що мелять про неї всяку дурницю. Буцім-
то відьма! То горе та старість її такою непоказною зробили,
що тепер у селі нею малих дітей лякають. А Настунька за все
своє сусідство з бабою, відколи прийшла у чоловікову хату,
зроду ніякої кривди не бачила. Улита не злословила, як інші,
пліток не розпускала. Вона, по-правді, не дуже то й любила
гостини. Помочі ні в кого не просила. Настунька з Ільком
самі набивалися у помічники. Бо бабу таки жаль: одна-
однісінька на всьому світі!

А це вже років три, як не стало у старій не те що корови,
а навіть і кози. На останнє Різдво вирізала і все своє птаство.

Сказала: воно їй уже ні до чого. А кролів чогось залишила. «Підуть якраз на поминки», — хутко розпорядилась подумки Настунька. Вона вже запримітила у старому садку яблука пізні, ніким не збирані, на захаращеному кущі в кінці городу здоровенні калинові кетяги — забере, пирогів на поминальне якраз буде роздати. Отак гарненько придивитися, так тут багато чим і поживитися можна буде. Та й у баби скриня є, зсередини кована, у чулані стоїть, шматтям прикрита. Настуня сама бачила там чималенько рушників — і прості домоткані, і святкові вишиті, одяг різний, і сувої матерії, мабуть, давньої, і намиста скляні. То це тільки те, що вона встигла розгледіти. А в господарстві ще ж і посуду багацько є, чом би й ні, — забере все. Бабі вже те ні на що! На той світ з собою не потягне.

Тільки ота Ренатка... Може, не буде їй нічого переказувати? Та ні, не можна. Баба помирає, тож відмовляти — гріх. А Настунька Бога боїться, що б там їй нині не розказували та як би не переконували, а вона твердо знає — є там щось високо над людьми. Не ними вигадано, не нам і відмовлятися. Буде робити так, як її покійні мати і батько навчали. Тож покличе Ренатку, хай їй. Є така забаганка у старої — виконає. Наостанок же.

А тоді аж присіла на чиюсь покинуту колоду від здогадки. Може, й правда, що люди кажуть про бабу, про її відьомство? То це ж усі знають: відьма так просто не помре, доки не передасть свої знання комусь. А Ренатка... То це виходить, ця чудненька — їхня нова відьма буде? Ой, людоньки! Що ж це коїться? Так вони ніколи не позбудуться оцього відьомського відріддя у їхньому селі. Усі тільки й чекають, коли стара Гайворониха помре. Кажуть, що село очиститься. Бо вже стільки бід тут назбиралось!

Сиділа на колодці, мучилась, казати Ренатці чи ні? Поки не побачила, як малá сама йшла вулицею в бік бабиного

двору. І перехрестилась полегшено кілька разів, що ніби тепер нема в чому її звинувачувати. Зате після такого можна розказати всім, як стара молоду відьму до себе серед білого дня викликала! Уже і світло їм не завада!

* * *

Старий кіт важко плигнув на ліжко. Розбудив бабу. Погладила його слабкою тремтячою рукою за вухками, потріпанними котячими бійнями, він відразу й замуркотів, вражина. Зашепотіла сама до себе, мо', й до кота:

— Ото ти так любиш ласку? Всі її люблять. Всі. Тільки я вже геть забула, яка вона... Ти чого мене розбуркав, розбишако? Молоко он у кухлі на столі. Пив би собі, а до мене чого приліз? Ось як не стане мене, де ти подінешся, бідолашний? Вже ніхто тебе й не поколошкає за вухами. І молока не наллє. І ніхто не забере тебе до себе на теплу піч, бо ти страшний і старий, як і я. Отож пий зараз, поки ще є. Халамидник! Сон тільки перебив. Мені покійна Таїса приверзлась... Щось ніби казала... Не дібрала. Та знаю, знаю й так, чого вона від мене хоче. Мушу щось розказати Ренатці. Одну таїну. Таїса покійна не могла дочці нічого розказати. Бо кому тоді було розказувати? Дитині малій і нерозумній? А тепер я Ренатці все розкажу. Про її матір, горопашну, та про батька, якого вона насправді ще не бачила. Сіромаха, така вже дитина нещасна! То, може, мої слова порятують сиротинку від тієї жаби? А як же мені Таїса рукою махала, гукала до себе, тільки, каже, опісля. Те знаю і сама. Ще треба трохи подождати. Ще трохи...

А силюньки вже тануть хвилиною за хвилиною, втомилася навіть з котом розмовляти. У сон постійно провалюється, а чи то забуття її поступово собою покриває? Старий котяра

улігся поряд, муркоче — жива душа. Хоч не на самоті помре. Усміхнулася йому і заспокоїлася.

У новому напівсні-напів'яві побачила вона свого чоловіка, Василя, молодого, і себе поряд, дівкою. Того часу, коли вони навіть ще не вінчалися. Тільки одне до одного придивлялись та примірялися. Бачить у своєму сні-видінні: Василь їй на плечі платок накинув. Гарний платок, у селі ще ні в кого такого не було. Шовковий, барвистий, а що легесенький! Справжній дарунок нареченого перед весіллям. Тільки на ньому пляма коричнева розповзлася. І додумався Василь: у платку загорнув куплені для неї солодкі півники на паличці. Від сонця ті ласощі й потекли трохи. Мало не плакала Улитка, бо жаль їй було зіпсованого подарунка. А ще важка думка закралась: ота пляма — недобрий знак про них. Василь сміявся з того, заглядав їй в очі і обіцяв купити новий, ще кращий. Улитка тільки зітхала: не купить, бо знала, що й на цей платок він витратив усі гроші, не пожалкував для своєї любки заробленого. Він узагалі для неї нічого не жалів.

Познайомились випадково на ярмарку в її селі, куди він приїхав зі своїм бондарським скарбом. Запитував у матері Улити, де в них тут можна кобилу підкувати. За тією короткою розмовою встиг і дівчину роздивитися, що стояла біля матері соромливо. Вже пізніше на самому торжищі підійшов, маківників їй накупив та навіть згорточком «балабухівського варення»¹ пригостив, на кружилі² прокатав. Запаморочив дівчині голову і зник.

Після ярмарку з'явився місяців за два, коли вже вона на нього і не сподівалась, і відразу посватав Улиту. Ніби й не походив Василь доволі біля неї, як інші перед заручинами,

¹ Сухі фрукти або ягоди в цукрі, дуже популярні наприкінці XIX — на початку XX ст. (*Тут і далі прим. авт.*)

² Каруселі.

а скільки жили — ніколи не пожаліла, що він став її єдиним чоловіком на все життя. П'ятеро діточок у них народилося, та вижили тільки останні двоє: Гриша та погодок Тадейко.

А таки доля поскупилась на їхнє щастя — мало відміряла. Що там казати, всіх на той час спромоглася обікрасти. З громадянської свого Василя не дочекалась. Перед тим усю Світову пройшов, з Георгіївським хрестом додому повернувся. Та не встиг доволі й похазяйнувати на рідному обійсті, намілуватися жінкою та двома синами, як забрала його нова власть знову на бійню. У сорок років залишилася Улита вдовою. Як пов'язала той сумний вдовиний платок на голову, так уже більше і не знімала його. Хоча й сваталася до неї, заміж звали, і не раз. Один у неї був чоловік, даний Богом, одним і залишиться.

Сини попідростали, після семирічки поїхали у автотракторну школу навчатися. Там їх обох в армію призвали. А з армії вже в село не повернулися: вступили разом спочатку вивчитися на молодших авіаспеціалістів, а потім у військову авіаційну школу. За навчанням та за службою ніколи їм було до матері приїхати. Правда, листи частенько писали. Гроші надсилали справно. Тільки хіба їй потрібні були ті папірці? Їй би синів своїх обняти, у очі їхні заглянути, погомоніти від душі.

Таки дочекалася. Приїхали обидва, якраз напередодні війни. Гарні, високі, дужі, як молоді дубки. В офіцерській формі, із золотими крилами-нашивками на рукавах. Навезли купу подарунків, чи не на пів села! Навіть для колгоспної хати-читальні купили патефон із кількома платівками — диво дивнеє для сільських людей! Дівчата сусідські хіба тини не зламали, заглядаючись на молодих Гайвороненків. Тільки дарма, бо вже пообзаводилися Гриша з Тадеєм і сім'ями, і дітьми. Старій матері карточок понавозили на онуків та невісток городських подивитися. Вона потім ті карточки до

дірок позатирала своїми натрудженими руками. Ті портрети і зараз висять на стіні під рамкою, трохи вже вигорілі, трохи пошарпані. До останнього все сподівалася: може ж, хто із них обізветься, може ж, не всіх забрала війна? Та тільки обминав завжди її хату однорукий Юхим, сільський поштар.

Мати проводжала тоді своїх синів аж за село, в останню мить не змогла втримати гірких слів. Бо так чогось було тяжко на душі, ніби бачила своїх орлят востаннє. Все обнімала, цілувала, глибоко вдихала їхній запах, щоб надовго запам'ятати. Як передчувала, попрощалися назавжди...

* * *

Стукнуло щось, мабуть, гілка у вікно. Улита й прокинулась. Кіт так само лежав у ногах, ліниво й задоволено муркотів. Пригрів її і сам угрівся. Двері у сінях тихо рипнули. То не гілка?

Ще дитячий, обережний голос проспівав з порога:

— Бабцю-ю, чи ви не спите? Це я, Рената.

Улита поволі підвелася, прошамкотіла:

— Не сплю. Йди до мене, трохи погломимо з тобою. Щось маю тобі розказати. Візьми он коло печі ослінчик та сідай біля мене. Тобі Настя переказувала?

— Ні, сама прийшла. Тітку Настю я не бачила. Почула, що ви геть занемогли, то й прийшла. Колись ви мене гляділи, то, може, тепер я вам поможу, щось по хаті зроблю? Чи по хазяйству?

Гайворониha сумно посміхнулась, погладила її по руці:

— Нехай тебе Бог береже, дитино, за твою доброту. Гарна дівчинка виросла у Таїси. І мама в тебе була така гарна, така привітна. Бувало, прийде до мене — ну чисто тобі вогник у хаті засвітився. Багато не можу тобі вже розказати — важко мені говорити, Ренатко!.. Ось послухай! У скрині на самому денці лежить сувій матерії. У ньому

згорточок. Принеси-но його сюди, — ледь договорила, бо сухий кашель перехопив горло.

— Може, вам водички?

— Ага, попити дай. Отам у чавунчику трави запарені. Настя приносила. Налий того. Бо пече в роті, язик ледь ворочається.

Ренатка напоїла бабцю і тільки тоді пішла до старої скрині шукати загаданий згорток. Важка ляда насилу піднялася. Підперла її палицею, що зверху тут, мабуть, для цього і лежала, й полізла у нутрище дивитися, де ж той сховок. І справді, на самому дні у сувої грубого домотканого полотна у зав'язаній хусточці щось лежало. Невеличке, але ніби важеньке. Сама не розгортала, принесла показати бабі.

Гайворониха кивнула:

— Ага, якраз оце воно і є! Тобі скільки років?

— П'ятнадцять. Зимою буде.

— Ото воно й пролежало стільки. Твоя мама це мені віддала на схов. І попросила, ще перед родами, передати тобі, якщо з нею щось трапиться. Я їй тоді кажу: Таїсо, ти що таке мелеш, побійся Бога! Це я скоріше помру, я стара, а ти ще ж молода, тобі жити й жити. А вона каже: все одно нехай у вас буде, бо Семен знайде чи у мене, чи потім у ма-лої, то приб'є і її. Чогось вона знала, що дівчинка народиться. І померла моя пташка, передчувала...

Бабця помовчала, почала поволі розв'язувати вузлик, що довго не піддавався старечим покрученим рукам. Розгорнула нарешті.

— Ось дивися, які тут цяцьки. Ненашенські! Бачиш, які сережки? Золоті! У нас усе дуті, та щоб побільше, гарними виглядають, а тут малесенькі, з камінчиком. Це твій батько Таїсі дарував. Тільки вона ні разу так і не зодягла нічого. Тепер це все твоє. Забирай.

— Мій батько? Хіба він те міг купити? Ой, тут же і сережки, і перстень, і камінчик на ланцюжку. Дороге яке все! Я такого зроду і не бачила!

Улита пильно подивилася на розгублену дівчинку:

— Семен тобі не батько.

Ренатка аж ніби зойкнула:

— Як то? Може... може, ви, бабцю, щось плутаєте?

Гайворониha осміхнулася:

— Не думай, баба ще при умі. Я знаю, що кажу. Знаю. Вона ж, мати твоя, до мене часто прибігала. Своїй мамці, твоїй бабі Галині покійній, того не розказувала, що мені. А скільки тут сліз виплакала!.. Не забула я нічого, Ренатко. Тож кажу: Семен тобі не батько. У тебе був інший. Ненашенський. Після війни якраз у колгосп приїжджав, жив у Явдохи. Та ти знаєш, матір нашого бухгалтера Макара Палиці. З ним ще підсобники. У землі довго щось шукали. На наших отих шпильях. А Таїса з Галиною тоді недалечко, отам, за левадою жили. Отож бувала в мене частенько. Помагала мені. Так вже любила зі мною балакати. Бувало, прийде, всміхнеться, хліба свіжого окраєць принесе — а мені так, наче сонце до мене в гості заглянуло, — баба навіть сльози витерла, — відрадочка моя була... У мене ж нікого на цім світі не зосталося. А вона...

Від тих розповідей у Гайворониhi в грудях навіть засвистіло щось, вона чи важко задихала, чи заридала, потім натужно закашлялася. Ренатка злякано протягнула їй кухоль з питвом:

— Не плачте, попейте ось. То вже давно було.

— Еге ж, давно. Для мене все вже давно було...

* * *

Стомилаcь Улита. Подоїла корову, молоко процідила, гній у сараї підчистила. Тільки пізно ввечері зайшла в хату,

вечеряти саме збиралась, бо за всіма клопотами не встигла, як годиться, і пообідати. Кусень хліба з цибулею ухопила, води попила — і знову на город. За тими дощами забарилася з сапанням, а картопля в ріст пішла і аж кричить, що вже давно треба вгортати.

Розтопила піч, поставила у гарячі вуглі бульби у чавунчику варитися — ото і буде її вечеря. Молока б попиту свіженького — так не можна. Все завтра треба буде здавати на податок. Корова худа, доїться погано, ніяк не підправиться після голодної зими, мало не здохла. Останні дні вже і солому зі стріхи розпарювала й тим підгодовувала. А у сусідів через три хати, у Бондарів, скотина таки не витримала голодухи — здохла. Так за податки забрали і те м'ясо, і навіть шкури не віддали. А Бондарчиха вже казала: дітям хоч якусь обувку пошиють, бо і так ходять до школи по черзі, нема в чому ходити. А вони — забрали. То вона уже так плакала, надрилася. Все приказувала, чим дітей до зелені буде пригодовувати, бо у хазяйстві вже ж нічого не зосталося. Улита мовчки насипала їй миску картоплі, то мало рук не цілувала, все дякувала.

Каганець не запалювала — керосин берегла. Поки що достатньо світла і від полум'я з печі. А вже потім, коли жар почав стихати, запалила сліпунчика, щоб не сидіти у повній темряві.

Дістала з печі картоплю, переклала в миску. Перехрестилася звично на покут, прошепотіла коротко молитву, і тільки після того пішла вечеряти. Тільки-но усілася, як хтось у двері затарабанив. Знічев'я здригнулася, а тоді враз і заспокоїлася, бо хто ще міг стукати? Тільки Таїса. Так уже прив'язалася до цієї дівчини. Здається, і серце вийняла б, тільки щоб вона не плакала, як ото минулого разу. І ні в чому ж і не призналась! Тільки Улита запримітила, від чого ті сльози: прийшов її час,

закохалась у когось дівчинка. Довго ж мовчало вередливе сердечко, ні на кого не відгукувалось. А скільки хлопців за нею упало, та й не тільки своїх, а й чужих, з сусідніх околиць. Таїса на їхні залицяння не зважала, бабці завжди зі сміхом відповідала, що, мабуть, ще такий не народився, щоб до її серця помістився. По селу казали про неї, що гордячка, аж занадто носа свого верне. Чи годиться вередувати? Щоб не прийшлося потім умиватися гіркими сльозами престаркуватої дівки. Женихів нині обмаль, бо скількох війна через своє решето пропустила. Будь-яка дівка чи самотня молодичка за щастя вважали б ухопити аби якогось чоловіка.

Он, їхня фельдшерлиця, така вже видна собою: висока, дебела в тілі, пишногруда, а гарна яка лицем! Любили і поважали Варку Тимофіївну на селі та й в усій окрузі. Нікому ніколи в помочі не відмовляла, серед ночі вставала, у будь-яку негоду йшла до хворих. Тільки що сама, без чоловіка, а вже ж за тридцять! Як повернулася зраненою з фронту у сорок четвертому, то одна у материній хаті й жила. Аж поки не прислали до них нового лікаря — невисокого плюгавенького чоловічка з ранньою помітною лисиною. З речей — затертий медичний саквояж і заплічний солдатський мішок — демобілізований. Колгоспне начальство новому лікареві тимчасово виділило кімнатку у хаті, що допоки слугувала клубом.

Кінець жовтня. У тій хатці свистить і гуде зі щілин, половина віконних шибок сяк-так затулена фанерою, не топлено, і топити нічим. А що поробиш, село наполовину спалене, багато хто уже який рік зимуватиме у землянках. Лікар тижнів два пропрацював на прийомі, а потім на роботу не з'явився. Варка, не довго думаючи, замкнула медичний пункт, забігла додому, поклала у кошик вареної картоплі, пару останніх яєць, чорного, як сама земля, хліба врізала, накрила хусткою і пішла до нового лікаря. Ще попід вікнами

почула, як надривається кашлем. Зметикувала, що захворів, мабуть, не на жарт, тут уже особливі ліки шукати доведеться. Треба буде збігати до Софрона, самогонки на щось обміняти, бо спирт у неї закінчився, а голова обіцяв привезти нову партію ліків тільки наступного місяця.

Забрала Варка геть німецького лікаря до себе в теплу хату. Відпоювала його липовим цвітом навперемішку з бузиновим і козячим лоєм на молоці, розтирала і самогоном, і жиром з дичини — голова дав, не поскупився для такого діла. І більше нікуди з Варчиної хатки новий лікар не пішов. Так і прижився у бідової молодички. А Варка як розцвіла! Ходила з животом по селу, як гора, зате до останнього на роботу бігала. Своему плюгавенькому двійняток народила. Та він, по правді, біля такої жінки неначе й сам змінився: посправнішав, помолодшав, аж ніби підріс. Тепер одиноке жіноцтво завидки беруть: чого не розгледіли, в оборот не взяли вчасно, як Варка?

А Таїса? Невже не розуміє, що роки йдуть? Тільки хіба її напоумиш? От і здогадайся собі, що воно там думається у тій дівочій голівці?

І оце тільки-но прибїгла після роботи, вся сполошена, обняла стару і принишкла. Улита відразу до неї: що трапилось? А вона в сльози і мовчить. Гайворониha почала її заспокоювати. Посадила за стіл, дала гарячого відвару м'яти попиту.

Таїса примостилася біля Улити, сьорбала питво, а тоді тихенько спитала:

— Бабцю, чи ви знаєте, хто у Явдохи нині квартирує?

— Та бачила якось. Ішов один городами на шпилі. Кажуть, риються там, щось шукають. А що таке?

Таїса підняла заплакані очі на бабу:

— Отой їхній начальник, він такий гарний...

— Гарний? Он воно що! Ой, дівонько, не можна тобі туди дивитися. Він городський, начальство, побуде тут недовго, хіба побавиться нашими дівками і поїде собі. А тебе і звати як — забуде. То ти через нього так побиваєшся?

Кивнула злякано:

— Я все розумію, що ви кажете. Та тільки очі заплющу, а він — переді мною. А як він усміхається! Я і зомліти від того можу. А говорить як! У мене ости встають від його голосу. Казав мені, що я дуже красива.

— Казав? Дитино моя, то ти в нього закохалася? Він же старший наскільки від тебе. А як жонатий? Може, в нього і діти є?

Мовчала Таїса, а потім видавила з себе:

— Жонатий... І діти є... Тільки я люблю його так, що й душу за нього б віддала всю. Собі вже не належу.

Бабця сплеснула руками:

— Що ти таке кажеш? Любити дівці жонатого — то останнє діло! То гріх великий. Впаде і на тебе, і на твоїх дітей. Таїсо, забудь про ці свої вигадки. Тобі заміж треба виходити і свою сім'ю заводити. А ти тільки дурним голову забиваєш. Мати знає?

Таїса похитала сумно головою:

— Ні, здається, ніхто нічого не знає. Я одній вам, бабцю, оце кажу. Бо так мені важко на душі, хоч з моста та в воду.

— Не мели дурні! Не хочу й слухати! Гріх таке казати. Нічого, ось він поїде, і забудеш усе, як моторошний сон. І все у тебе налагодиться, все випогодиться. Ось побачиш.

— Ви знаєте, бабцю, а він мене звав з собою.

— Ким? Полюбовницею будеш підживати? Ото вже тоді навек хрест на своїй долі намалюєш. Не смій про це і думати! — вона навіть по столу загрозливо пальцем постукала, а тоді пильно подивилася на пришикнулу дівчину: — Чи ти

вже забула себе? Може, успіла перед ним розпластатись? Га?

Таїса глянула на бабцю, що аж пашіла гнівом, нічого не відповіла, тільки очі додолу опустила. Гайворониha руками за голову взялася:

— Господи! Що ж ти наробила, дитино моя! А як понесеш?

— То що? Ворота дьогтем вимажуть? Коси обріжуть? Вже ж ніби часи не ті. Скільки дітей без батьків виростає, війна скількох забрала. Он, у сусідню Курилівку Дуся Гаврилова вернулася з хлопчиком, казали навіть, що то — ніби «німчик». Побалакали проміж себе — і нічого! Живе собі! Хто на це зараз дуже дивиться?

— Так то війна, а у тебе ніби й жених є. Семен тебе ж сватав? Мати твоя казала: свайба восени. Хоча то такий жених...

— Я за Семена ніколи не хотіла заміж іти. Як мати хоче, хай сама за нього і виходить. А я не піду! Та й звідси нікуди не поїду. Полюбовницею... не стану. Краще вже самою бути, навіть з дитиною.

Гайворониha помовчала, а тоді обережно запитала:

— А що, буде дитина?

— Буде...

Улита й миску з картоплею впустила, добре, хоч на стіл, тільки й того, що бараболя розкотилась. Глянула злякано на Таїсу:

— Ти йому хоч сказала?

— Немає його. Поїхав. Казав: приїде скоро. Мусить там з жінкою розібратись, бо нібито не любя вона йому. Хоч мене туди забрати — законною жінкою. Як буде так — признаюся йому. А ні — значить, не потрібна йому.

Гайворониha позбирала картоплю. Сіла важко на лаву:

— Отак, значить, казав? «Скоро» приїде?

— Ви думаєте, збрехав?

— Що тобі одповісти, дитино моя? Не ти перша, не ти остання. Тебе гляділа, може, дасть Бог, буду й твоє дитятко глядіти. Нічого, Тасю, виростимо якось. І правильно ти сказала: часи не ті і війна все спише. А дитятко не чіпай, борони тебе Боже!

— Та ви що, бабцю, хіба б я змогла? То ж його дитя, а він мені такий милий, що й увесь світ від того заститься.

Таїса вже в дверях була, коли її Гайворониha спинила:

— А матері коли скажеш? Бо вона в тебе строга.

— Поки що нічого не говоритиму. Може ж, воно все по закону вирішиться. Скажу потім.

Після тієї розмови не бачила Таїсу тиждень. А це якраз у неділю ввечері зайшла. Не тарабанила у вікно, бо Улита все по господарству до темного клопоталась, ото ж і довго дверей не замикала. Почула, як рипнули двері — хтось іде. Тільки кроки такі важезні, ніби гирі до ніг попідв'язувано. Зайшла Таїса — як з лихоманки. Схудла, очі блищать, чи то від сліз, чи то від думок безкінечних. Сіла біля Гайворониhi, прошепотіла:

— Отака я — не перша і не остання. Тільки як мені тепер без нього на цім світі жити? — заридала на повний голос.

Гайворониha нічого не питала, лагідно її приголубила, дурне закохане дитя:

— Не плач, що вже зробиш? Хіба б ти по-другому вчинила? Любиш же?

— Ой, люблю так, що всередині в мене там все криком кричить і пеком пече. Тільки правильно ви кажете, бабцю: все одно вчинила б так само. Бо то і розпука моя, і радість найбільша. Я з ним такого щастя напилася, що вже на інше не зможу розмінюватися, — помовчала трохи і якимось

страшним голосом додала: — Знаєте, бабцю, чую: без нього я не житиму — не зможу.

Від того голосу у Гайворониhi ніби голками у серці за-колело:

— Свят, свят, свят! Що таке кажеш? Ти ж його дитину носиш. Мусиш жити! А не можеш, — стара підвищила голос, — то їдь з ним! Люди і так живуть. Котре лихо менше — те й вибирають.

Таїса похитала сумно головою:

— Ні, там ще гірше буде. Хіба я зможу його з кимось ділити? Жити і потихеньку божеволіти? Весь світ через те ненавидіти? І дитину його? А потім і його? А як я йому завадою стану? Ні, краще одразу відрізати. Потім, може, легше стане.

Гайворониha перехрестилась на ікони.

— Борони тебе Боже! Страшно мені тебе слухати. Хіба це в тебе любов? Гарячка якась. Випалить вона тебе, дитино. Уже горить.

Таїса встала, накинула хустку на голову, криво посміхнулася:

— Уже горить. То моя доля така. Куди ж від неї? Ви самі казали: не об'їдеш... Піду вже, бабцю. От поговорила з вами, і легше стало. Піду.

Через ту Таїсу і ночами почала сновигати — не спиться старій. На спомини її потягнуло. Не так вона любила свого Василя. Її любов була ніжною і щасливою. Вони обоє ніби пісню співали: складно і ладно, на два голоси. Вона навіть від чоловіка і не плакала ніколи, тільки коли їх війна розлучала. А її нещасній Таїсі не буде щастя з тих несамовитих почуттів, бо починалися не з добра й уже почорнені гріхом.

Аж за два тижні з'явилася у Гайворониhi знову. Помагала золити постільне, потім разом ходили на річку прати.

Чи не пів дня проваландалися. Вже додому зазбиралася, у дверях байдуже сказала:

— Бабцю, я заміж виходжу за Семена.

— Як? За отого скаженого? А ти ж казала... Добре подумала?

— Добре. Уже ж стільки передумала, як моя голова тільки не тріснула. Каже: жити без мене не може. Хоч йому буде щастя.

— Чи тільки буде? Таїсо, а він знає? — очима повела на живіт. — Він же приб'є тебе. У нього і батько був паливода, і брат старший перед війною у тюрмі сидів — у банді десь був. Чи ти того не знала?

Білими губами прошепотіла:

— Мені все одно. Нехай хоч у дитини по документах батько буде, щоб не варнякали зайвий раз. Поки що нічого не видно. А він, бабусю, знає. Правда, за голову спочатку схватився, а тоді на коліна впав. Каже: житиму і зроду не попрікну. Дитину, як свою, любитиму, тільки будь зі мною.

Улита скрушно похитала головою:

— Аби надалі не забувся того. Тим паливодам хіба можна вірити? Домаха, матір його, все життя побитою ходила. І ти такого хочеш? Бо ж яблучко від яблуні... сама знаєш.

Таїса блимнула своїми запаленими очима, засміялася якось дико:

— Все життя не буду! Скільки там його для мене осталось! Одна дрібка... Чи навіть пів...

І знову нарочито розсміялась, що у Гайворониhi і серце кудись у провалля впало. Бо хоч і кричало в ній усе, що дурниці, ну з чого б то молодій здоровій дівчині помирати? Та якимось глибоким, ледь примітним відчуттям переконувалась уже не вперше: Таїса не просто так говорить. Уже щось холодне за нею стоїть, донизу тягне.